

**Жанета Максим'юк,**

магістрант кафедри педагогіки
Науковий керівник – **Галина Бейгер**,
доктор кафедри педагогіки,
Вища державна професійна школа в Хелмі
(м.Хелм, Республіка Польща)

Zhaneta Maksymiuk,

graduate student of the Department of Pedagogy,
Scientific Supervisor – **Galina Beiger**,
Dr., Department of Pedagogy,
Higher State Professional School in Helm
(Helm, Republic of Poland)
pedagogika@pwsz.chelm.pl

CYBERPRZEMOC CZYLI AGRESJA W INTERNECIE КІБЕРНАСИЛЬСТВО АБО АГРЕСІЯ В ІНТЕРНЕТІ CYBER-BULLING OR AGGRESSION ON THE INTERNET

Wraz z rozwojem nowoczesnych technologii, pojawiają się nowe formy zagrożeń na które narażone są dzieci i młodzież. Jednym z zagrożeń, na które narażeni są użytkownicy cyberprzestrzeni jest cyberprzemoc, inaczej też nazywana agresją w Internecie, agresją elektroniczną, cyberstalkingiem, cyberbullyingiem, cybermobbingiem, cybernękaniem, cyberprześladowaniem lub e-mobbingiem. Według S. Kozaka cyberprzemoc to „(...) stosowanie przemocy poprzez prześladowanie, zastraszanie, nękanie, wyśmiewanie innych osób z wykorzystaniem Internetu i narzędzi typu elektronicznego, takich jak: SMS, e-mail, witryny internetowe, fora dyskusyjne i inne”¹. Można więc powiedzieć, iż cyberprzemoc to rodzaj przemocy, który stosowany jest poprzez media elektroniczne w szczególności chodzi tutaj o Internet i telefony komórkowe. Jak podaje S. Kozak „Nazwa wywodzi się z angielskiego zestawienia dwóch słów cyberbullying – cyber i bull, gdzie bully oznacza brutalność”². Przemoc Internetowa jest celowym atakiem, który realizowany jest przez pojedyncze osoby lub grupy osób, przy użyciu elektronicznych form komunikowania się przy czym jest to proces powtarzalny i długotrwały. Przemoc ta zazwyczaj stosowana jest wobec ofiary, która nie potrafi się obronić. Zjawisko cyberprzemocy pojawiło się na przełomie wieku XX i XXI. Osoby stosujące agresję elektroniczną uporczywie nękają swoją ofiarę obraźliwymi SMS-ami lub e-mailami. Agresja w Internecie może przybrać także bardziej drastyczną formę, którą jest tworzenie witryn internetowych, dodawanie obraźliwych wpisów na forach dyskusyjnych czy uporczywe nękanie przez komunikatory Internetowe takie jak Gadu-Gadu, Messenger, WhatsApp, WeChat, Telegram, Skype, Signal, Tlen itd. Osobę stosującą cyberprzemoc określa się mianem cybermobbera, cyberagresora czy cyberchuligana natomiast ofiarę tego zjawiska określa się sformułowaniem cyberoutsider, poszkodowanym. Cyberagresor to osoba stosująca przemoc elektroniczną, która wykorzystuje najnowsze technologie, w szczególności jest to Internet oraz telefon komórkowy. Wykorzystuje te nowoczesne media do znieważania, gnębienia, szykanowania a nawet wyłudzenia pieniędzy. Narzędzia wykorzystywane przez cybermobbera są skutecznym sposobem dokonywania, aktów agresji elektronicznej.

A.Andrzejewska zaznacza, że „Kompromitujące nagrania łatwo rozpowszechnić, pozostając anonimowym; trudniej z kolei namierzyć sprawcę takiego ataku i udowodnić mu winę”³. Ważną kwestią jest, tu mechanizm oddzielania przez sprawcę cyberprzemocy rzeczywistości od świata wirtualnego. Dla cyberagresorów ich krzywdzące działania w Internecie nie są „prawdziwe” i często wydaje im się, że są dziełem kogoś innego. Sprawcy agresji internetowej mają poczucie, że nie są bezpośrednio sprawcą czynów, przypisują je wirtualnej tożsamości, przez co odsuwają od siebie odpowiedzialność za wyrządzone krzywdy. Ofiarami cyberprzemocy podobnie jak i ofiarami tradycyjnej przemocy stają się osoby słabsze, bezbronne, mające trudności z wyznaczaniem granic. Cyberagresorzy wyczuwając słabość, bezradność jakiejś osoby zaczynają ją nękać. Osoby prześladowane, czyli ofiary przemocy elektronicznej czują się osaczone, osamotnione, bezsilne mające poczucie beznadziejności sytuacji, w której się znalazły, nie podejmują prób uzyskania pomocy. Jak podaje S. Kozak „Ofiarą cyberprzemocy padają najczęściej osoby nieśmiałe, mające niską samoocenę lub wręcz przeciwnie – pewne siebie, wyróżniające się charakterem lub wyglądem”⁴. Cyberprzemoc ma na celu obrażenie, ośmieszenie, wykiepnie ofiary przemocy. Celem sprawców agresji internetowej jest skompromitowanie osoby, gruby lub nawet całej społeczności.

Według R.M. Kowalski, S.P. Limbren i P.W. Agatson cyberprzemocą są akty agresji, które następują przy użyciu e-maili, internetowych komunikatorów, czatroomów czy stron internetowych. Autorki uważają, że cyberprzemoc ma wiele wspólnych cech z tradycyjną przemocą występującą np. w szkole, lecz „(...) cyberprzemoc jest raczej odrębnym zjawiskiem, które dopiero



od niedawna znalazło się w obszarze zainteresowań mediów i kręgów akademickich⁵. Agresja elektroniczna jest złożonym zjawiskiem obejmującym różne rodzaje niewłaściwych zachowań w sieci. Ten niewłaściwe zachowania mogą prowadzić nawet do samobójstw ofiar cyberprzemocy. „Cyberbullying jest szczególnie istotny z pedagogicznego punktu widzenia, gdyż jest to typ agresji elektronicznej, a równocześnie rówieśniczej, gdzie sprawcą i ofiarą są młodzi ludzie⁶. Dlatego tak ważne, jest aby nauczyciele posiadali merytoryczną wiedzę na ten temat i nie bagatelizowali tego zjawiska. Cyberprzemoc posiada następujące właściwości: „(...) trwałość, możliwość wyszukiwania, kopiowalność oraz obecność tak zwanej niewidzialnej publiczności⁷. Podstawowymi cechami cyberprzemocy wymienianymi przez osoby zajmujące się tym zjawiskiem są:

- **działanie cybermobbera jest intencjonalne** – sprawca agresji elektronicznej, poprzez swoje działania chce zranić, skrzywdzić swoją ofiarę;
- **powtarzalność** – sprawca działa przez dłuższy czas, akty jego agresji elektronicznej powtarzają się wobec tej samej ofiary;
- **przewaga cybermobbera nad ofiarą** – osoby stosujące przemoc elektroniczną posiadają przewagę, są silniejsze od ofiary, lub postrzegane są tak przez osobę, która tej przemocy doświadcza;
- **wykorzystywanie mediów elektronicznych do aktów przemocy**.

Działania związane z cyberprzemocą są wynikiem poczucia anonimowości oraz bezkarności. Skutkiem anonimowości w Internecie jest brak dbania o własną autoprezentację. Istnieją zachowania, których ludzie nie dopuszczają się w rzeczywistości, gdyż obawiają się ośmieszenia, wykpienia przez innych lecz dopuszczają się tych samych zachowań w świecie wirtualnym ze względu na przekonanie o tym, iż pozostają tam anonimowi, nie rozpoznawali. Według psychologów ta forma agresji wynika z tego, iż łatwiej jest obrażać, wyśmiewać, poniżać, kpić, kompromitować, szykanować innych gdy możliwe jest ukrycie swojej prawdziwej tożsamości za internetowym pseudonimem. Ta forma agresji nie wymaga od sprawcy kontaktu twarzą w twarz z osobą pokrzywdzoną. Cyberprzemoc jest zjawiskiem niebezpiecznym ponieważ kompromitujące czy też poniżające ofiarę materiały, w krótkim czasie stają się dostępne dla szerokiego grona osób i pozostają w cyberprzestrzeni na zawsze.

W literaturze przedmiotu, wyróżnia się działania, które uznawane za przejawy agresji elektronicznej. Jednym z takich działań jest wojna na obelgi zwana inaczej **flamingiem**. Jest to krótka i zaciepka wymiana zadań pomiędzy kilkoma osobami, prowadzona w grupie dyskusyjnej, czatroomie. Flamingiem nie jest wymiana zdań w prywatnych wiadomościach wysyłanych np. za pomocą poczty elektronicznej. Flaming określany jest jako internetowa wojna na obelgi. We flamingu często biorą udział osoby, które się osobiście nie znają.

Kolejnym działaniem, które jest przejawem cyberprzemocy jest **prześladowanie** zwane inaczej **harasmentem** czy też mobbingiem elektronicznym. Prześladowanie trwa dłużej niż flaming i w tym przypadku jest to działanie jednostronne, w którym wyraźnie można określić kto jest sprawcą a kto ofiarą. Najczęściej harassment odbywa się poprzez wysyłanie wiadomości prywatnych komunikatorami internetowymi, e-mailami oraz SMS-sami. S. Bębas podkreśla, iż „(...) prześladowanie jest również domeną specyficznej grupy internetowych sprawców zwanych dręczycielami (grieverami)⁸.

Przejawem cyberprzemocy jest także **denigration** czyli **oczernianie, poniżanie**, polegające na rozpowszechnianiu nieprawdziwych, zmyślonych, uwłaczających informacji na temat drugiej osoby. Informacje te najczęściej umieszczane są na stronach internetowych lub przesyłane do innych poprzez komunikatory internetowe oraz pocztę e-mail. Do tej formy cyberprzemocy zalicza się także publikowanie, wysyłanie przerobionych zdjęć ofiary, przedstawiających ją w poniżający sposób. Do tej formy przemocy zalicza się także tworzenie internetowych ksiąg obelg, które służą do oczerniania, wyśmiewania innych.

Kradzież tożsamości czyli inaczej podszywanie się pod kogoś również należy do działań mieszczących się w zjawisku cyberprzemocy. Sprawa tego rodzaju przemocy podszywa się pod ofiarę na różnych portalach społecznościowych czy stronach internetowych. Wykorzystuje do tego znajomość hasła ofiary, za pośrednictwem jej konta rozsyła obraźliwe oraz niestosowne treści do innych osób. Jak zauważył S. Bębas „W tej odmianie cyberprzemocy agresor ma wiele możliwości, może ukraść czyjeś hasło, by zmienić profil takiej osoby w komunikatorze lub na portalu społecznościowym, umieszczając tam obraźliwe i niestosowne treści⁹.

Outing czyli **upublicznianie, ujawnianie tajemnic** jest kolejnym rodzajem cyberprzemocy, który polega na podstępny zdobyciu poufnych informacji i przekazaniu ich innym osobom. Sprawca najpierw stara się wzbudzić zaufanie ofiary, tak aby otworzyła się ona przed nim i wyjawiała mu swoje największe tajemnice i informacje, które są dla niej ważne. Następnie sprawca rozpowszechnia zdobyte, często wstydlive dla ofiary wiadomości.

Przejawem cyberbullyingu jest także **cyberostracyzm** czyli wykluczenie z pewnych grup, społeczności internetowych, zjawisko to ma niekorzystny wpływ na rozwój emocjonalny dzieci i młodzieży. Często wykluczenie z grup internetowych powoduje u młodych ludzi szukanie innych grup, które powstały z myślą o zemście na grupie, z której zostało się wykluczonym.

Cyberstalking czyli cybernękanie, śledzenie jest to wykorzystywanie środków komunikowania internetowego do nękania ofiary poprzez wysyłanie wiadomości o charakterze prześladowczym. Ten przejaw agresji elektronicznej ze względu na konsekwencje jakie powoduje u ofiary jest uznawany za najpoważniejszy.

Przejawem cyberprzemocy jest także **happy slapping** czyli prowokowanie, atakowanie innych oraz dokumentowanie tych zdarzeń poprzez filmy czy zdjęcia. Kolejnym etapem działań sprawcy jest rozpowszechnienie posiadanego materiału w Internecie. Jest to specyficzny typ agresji elektronicznej ze względu na to, że sprawca angażuje się w cały ciąg działań, których głównym celem jest ośmieszenie ofiary. Ostatnim rodzajem cyberprzemocy jest **agresja techniczna**, która wiąże się z działaniem sprawców kierowanym nie bezpośrednio w ofiarę lecz w sprzęt (komputery, oprogramowania) służące do niej. Można tu wyróżnić przesyłanie wirusów komputerowych czy też włamywanie się do komputerów innych osób jest to tzn. hacking¹⁰.

W literaturze przedmiotu wyróżnione zostało 5 typ ofiar agresji elektronicznej:

1. Agresja elektroniczna wobec pokrzywdzonych - ofiarami agresji elektronicznej mogą stać się osoby, które ze względu na swoje cechy, a także sposób funkcjonowania nie potrafią ocenić sytuacji, w której są atakowane lub też nie potrafią przed tymi atakami się obronić. Ofiary tej przemocy to głównie osoby uzależnione; pod wpływem środków psychoaktywnych; chore psychicznie;



z upośledzeniem umysłowym. Agresja wobec tych osób polega na tworzeniu materiałów filmowych, kompromitujących tę osobę i rozpowszechnianie ich w Internecie.

2. Agresja elektroniczna wobec celebrytów - ofiarami agresji elektronicznej stają się osoby znane i rozpoznawane. Do tej grupy ofiar należą przede wszystkim osoby związane ze światem kultury i mediów a więc: muzycy, aktorzy, politycy czy sportowcy. Sprawcy agresji wymierzonej przeciwko osobom znanym, najczęściej obrażają je na różnego rodzaju stronach internetowych, zamieszczając obraźliwe wpisy czy komentarze.

3. Elektroniczna agresja uprzedzeniowa tzw. bias bullying – w tym typie agresji elektronicznej ofiarą sprawcy nie jest pojedyncza osoba lecz grupa osób np. ludzi posiadających określone poglądy polityczne, określonej narodowości czy orientacji seksualnej.

4. Agresja elektroniczna wobec nieznajomych tzw. przypadkowa – ataki tej agresji wymierzone są w stosunku do osób, których sprawca nie zna ani w życiu realnym ani wirtualnym. Sytuacje takie mają miejsca na różnych forach internetowych, gdzie szeroka grupa odbiorców może odpowiadać na posty innych osób. Wypowiedzi te mogą przybierać charakter agresywny czy wręcz obraźliwy.

5. Mobbing elektroniczny - podejmowanie wrogich działań wobec swoich rówieśników przy użyciu nowoczesnych technologii¹¹. Sprawcy cyberprzemocy do swoich działań wykorzystują:

- **komunikatory internetowe** – aplikacje umożliwiające komunikowanie się przez Internet; sprawcy cyberprzemocy wykorzystują komunikatory do wysyłania obraźliwych wiadomości czy kompromitujących fotografii czy filmów z udziałem ofiary;
- **pocztę internetową** - służącą do wysyłania wiadomości e-mail, przez które sprawcy mogą za pomocą jednej wiadomości rozesłać kompromitujące zdjęcia lub obrażające ofiarę informacje szerokiej grupie odbiorców;
- **portale społecznościowe** - są to interaktywne strony internetowe, które pozwalają swoim uczestnikom na prezentowanie swojego profilu, na którym znajdują się osobiste zdjęcia i dane; dzięki serwisom społecznościowym sprawca może pobierać zdjęcia ofiary i przerabiać je w dowolny sposób lub wykorzystywać informacje zamieszczane przez ofiarę przeciwko niej;
- **czatroomy** – to miejsca w wirtualnej rzeczywistości, służące do prowadzenia rozmów i dyskusji na różne tematy; osoby będące na czatroomie mogą zacząć się oczerniać, poddać kogoś cyberostracyzmowi lub prowadzić wojnę na obelgi;
- **blogi** - są to pamiętniki internetowe; na blogu autor zamieszcza wpisy o różnorodnej tematyce; blogi umożliwiają osobom przeglądającym zamieszczanie komentarzy, co cybermobberzy często wykorzystują do niszczenia reputacji osoby prowadzącej blog;
- **strony internetowe** - są to miejsca w światowej sieci internetowej; często tworzone są tylko po to, aby dokonywać aktów cyberprzemocy poprzez publikowanie zdjęć, nagrań, informacji obrażających, godzących w ofiarę;
- **gry internetowe** - agresja przybiera tu formę obrażania, poniżania ofiary w komentarzach, blokowania jej możliwości gry lub przejmowania kont ofiary¹².

W literaturze przedmiotu odnaleźć można kilka powodów, dla których cyberagresorzy stosują przemoc elektroniczną. Jedną z przyczyn jest to, iż cyberagresorom sprawia radość zwyciężanie, ośmieszanie innych, próbują w ten sposób potwierdzić swoją pozycję w grupie, zachowanie to może być częścią budowania określonego wizerunku. Cyberagresorzy poprzez agresję elektroniczną na swojej ofierze mogą wyrównywać doznane krzywdy, które spotkały ich w życiu. Może być to formą wyzicia się na słabszej osobie. Kolejnymi powodami, które motywują zachowania cyberagresora może być chęć zemsty za doznawane upokorzenia oraz chęć zwrócenia na siebie uwagi otoczenia, rodzaj wołania o pomoc¹³. Często cyberagresorzy niemożąc zemścić się na osobie, która wyrządziła im krzywdę, wyszukują osoby, słabszej, którą łatwo zastraszyć i stosować wobec niej agresję elektroniczną. S. Kozak podkreśla fakt, iż „Sprawcy cyberprzemocy często nie zastanawiają się nad tym, co robią, nie potrafią lub nie chcą wyobrazić sobie, co czuje osoba prześladowana”¹⁴. Wynikać to może, z niskiego poczucia empatii wśród współczesnej młodzieży. Relacje rówieśnicze we współczesnym świecie stają się skomplikowane, zdarza się bowiem, że rówieśnicy lansują agresję oraz zachowania antyspołeczne, podkreślając w ten sposób swoją autonomię. Niepokojący jest fakt, iż cyberprzemoc staje się dla młodzieży okazją do wspólnego czasu spędzania w grupie czy do dobrej zabawy kosztem drugiego człowieka. Jednym z powodów dopuszczania się cyberprzemocy jest obawa przed staniem się ofiarą, aby tego uniknąć młodzież wchodzi w rolę sprawcy, budząc podziw wśród swojej grupy rówieśniczej. Dzieci i młodzież dopuszczające się aktów cyberprzemocy nie mają świadomości jakie konsekwencje może mieć ich postępowanie. Jak słusznie zauważa Ł. Wojtasik „(...) pozornie niegroźne przypadki przemocy w Sieci mają tragiczny finał. Dzieci nie uświadamiają sobie, jak krzywdzące mogą być działania podejmowane online, a ofiary cyberbullyingu pozostawione sam na sam z problemem, często nie potrafią sobie z nim poradzić”¹⁵. Wpływ cyberprzemocy na psychikę dziecka jest o wiele silniejszy niż wpływ przemocy stosowanej w rzeczywistości. Dziecko często ma poczucie osamotnienia, nie potrafi poradzić sobie z sytuacją, w której się znalazło. Nigdzie nie czuje się bezpiecznie, ponieważ ciągle jest „dostępne dla agresora”, który jest w stanie zaatakować swoją ofiarę nawet wtedy kiedy znajduje się ona w domu, w miejscu gdzie każde dziecko powinno czuć się bezpiecznie i komfortowo. Nie potrafi zwrócić się o pomoc do osób dorosłych w sposób bezpośredni. W literaturze przedmiotu jednak można odnaleźć symptomy, które wskazywać mogą na to, iż dziecko doświadcza cyberprzemocy jest to:

- ciągłe pociętowanie;
- smutek;
- zdenerwowanie po zakończeniu korzystania z urządzeń elektronicznych;
- izolacja od ulubionych zajęć i znajomych;
- przejawianie nietypowych oznak przygnębienia¹⁶.

Wśród konsekwencji cyberprzemocy wymienia się: depresję, stany lękowe, negatywny obraz własnej osoby, poczucie osamotnienia, pogorszenie wyników w nauce, izolację od rówieśników, wagi, wzrost napięcia emocjonalnego, brak zaufania, skrywany płacz, wycofanie, chroniczny smutek, natręctwa, zachowania kompulsywne oraz słaba kontrola emocji. Osoba, która doświadczyła agresji elektronicznej unika kontaktów społecznych, a czasem zrywa je całkowicie. Ofiary cyberbullyingu czują



wstyd, rozpacz co skrajnych przypadkach doprowadzić może do prób samobójczych. S. Kozak podkreśla, iż „Specyfika mediów elektronicznych i ich zasięg przekraczają możliwości poradzenia sobie z taką sytuacją, bo mimo ustalenia i ukarania sprawcy materiały ośmieszające bądź obrażające pozostają w sieci”¹⁷. Nawet usunięcie kompromitujących materiałów nie gwarantuje, że nie znajdują się one jako kopie na komputerach innych użytkowników.

Przed agresją elektroniczną można bronić się poprzez maksymalne chronienie swojej prywatności (nie zamieszczanie danych o sobie w Internecie) przydatne mogą być również programy antywirusowe i zabezpieczenia komputerowe. Na cyberprzemoc w szczególności narażone są dzieci i młodzież. Dlatego kluczową rolą rodziców i nauczycieli jest permanentne prowadzenie edukacji w zakresie zagrożeń Internetowych oraz skutków stosowania cyberprzemocy. Zadaniem rodziców jest interesowanie się i rozsądne kontrolowanie stron, które przeglądają dzieci, należy uczyć je, aby nie podawały informacji o sobie osobom poznanym przez Internet. Kluczową rolą rodziców i nauczycieli jest takie wychowywanie i edukacja młodych pokoleń, aby dzieci nie stosowały cyberprzemocy. Należy uświadamiać dzieci, iż takie zachowania w Internecie nie są zabawą czy żartem i prowadzą do krzywdy drugiego człowieka. Kluczową rolę w profilaktyce agresji elektronicznej odgrywają więzi rodzinne, kontakty między członkami rodziny oparte na szacunku, ciepłe oraz zrozumieniu. Kiedy w rodzinie brakuje tych elementów młodzież szczególnie w okresie dorastania staje się podatna na negatywne wpływy rówieśników. Ważnym ogniwem w procesie zapobiegania cyberprzemocy jest profilaktyka. Młode pokolenia zafascynowane są nowoczesnymi technologiami, zapominają o najważniejszych wartościach, natomiast przyswajają i uczą się przemocy obecnej w Internecie, telewizji i grach komputerowych. W czasach kiedy rozwój technologii przeżywa swój dynamiczny rozwój zasadniczą rolę odgrywa edukacja młodzieży w zakresie umiejętnego, rozsądnego wykorzystywania mediów oraz wszelkich innowacji jako źródła zdobywania przydatnej wiedzy, a nie jako narzędzia służącego do stosowania wobec innych przemocy. W profilaktyce cyberprzemocy nie powinna uczestniczyć tylko rodzina i szkoła, ale całe społeczeństwo ponieważ dzieci i młodzież obserwują negatywne wzory zachowań nie tylko w szkole czy rodzinie lecz w całym środowisku. Ponadto niekorzystny wpływ na zachowania dzieci i młodzieży w świecie zarówno realnym jak i wirtualnym mają przekazy medialne, które nasycone są przemocą i agresją. Współdziałanie różnych podmiotów i instytucji jest niezbędnym elementem profilaktyki cyberprzemocy. Zadaniem szkoły jest przekazanie uczniom wiedzy dotyczącej zagrożeń świata wirtualnego, na które są narażeni. Służyć temu mogą dodatkowe zajęcia rozwijające zainteresowania i pasje uczniów, godziny wychowawcze poświęcone tematyce wirtualnych zagrożeń oraz zajęcia z ekspertami w zakresie cyberprzemocy.

¹ Kozak S., Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości – przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinie i szkołach, Difin, Warszawa 2014, s.105.

² Kozak S., Patologie komunikowania w Internecie, zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży, Difin, Warszawa 2011, s.158.

³ Andrzejewska A., Dzieci i młodzież w sieci zagrożeń realnych i wirtualnych – aspekty teoretyczne i empiryczne, Difin, Warszawa 2014, s.113.

⁴ Kozak S., Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości – przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinie i szkołach, Difin, Warszawa 2014, s.152.

⁵ Kowalski R.M., Limber S.P., Agatson P.W., Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży, WUJ, Kraków 2010, s.1-2

⁶ Bębas S., Patologie społeczne w sieci, Akapit, Toruń 2013, s.53.

⁷ Tamże, s.53.

⁸ Tamże, s.56.

⁹ Tamże, s.57.

¹⁰ Tamże, s.55-64.

¹¹ Pyżalski J., Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2009, s.42-60.

¹² Bębas S., Patologie społeczne w sieci, Akapit, Toruń 2013, s.61-64.

¹³ Andrzejewska A., Dzieci i młodzież w sieci zagrożeń realnych i wirtualnych – aspekty teoretyczne i empiryczne, Difin, Warszawa 2014, s.110.

¹⁴ Kozak S., Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości – przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinie i szkołach, Difin, Warszawa 2014, s.151.

¹⁵ Wojtasik Ł., Cyberprzemoc, „Niebieska Linia” 2007, nr 2, s.28.

¹⁶ Andrzejewska A., Dzieci i młodzież w sieci zagrożeń realnych i wirtualnych – aspekty teoretyczne i empiryczne, Difin, Warszawa 2014, s.110.

¹⁷ Kozak S., Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości – przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinie i szkołach, Difin, Warszawa 2014, s.152.

BIBLIOGRAFIA

1. Andrzejewska A., Dzieci i młodzież w sieci zagrożeń realnych i wirtualnych – aspekty teoretyczne i empiryczne, Difin, Warszawa 2014.
2. Bębas S., Patologie społeczne w sieci, Akapit, Toruń 2013.
3. Kowalski R.M., Limber S.P., Agatson P.W., Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży, WUJ, Kraków 2010.
4. Kozak S., Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości – przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinie i szkołach, Difin, Warszawa 2014.
5. Kozak S., Patologie komunikowania w Internecie, zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży, Difin, Warszawa 2011.
6. Pyżalski J., Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2009.
7. Wojtasik Ł., Cyberprzemoc, „Niebieska Linia” 2007, nr 2, s.28.

*Стаття подана в авторській редакції